



Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E

HOU'EIKIMĒMIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	1
'Aho	Tūsite, 5 Sune 2018

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

Samuela 'Akilisi Pōhiva

'Eiki Tokoni Palēmia

Sēmisi Lafu Sika

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa

Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

Dr. Tu'i Uata

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmata Afi, Tānaki Pa'anga & Kasitomu

Māteni Tapueluelu

'Eiki Minisitā Lao & Pilīsone,

Sione Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

Sēmisi Tauelangi Fakahau

'Eiki Minisitā ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisitā Mo'ui & Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

Penisimani 'Epenisa Fifita

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Ma'afu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Tongatapu

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Vava'u.

Lord Tu'i'afitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 3, Tongatapu

Siaosi Sovaleni

Fakafofonga Fika 5, Tongatapu

Losaline Mā'asi

Fakafofonga Fika 11, 'Eua

Tevita Lavemaau

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Mo'aleFinau

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Sāmiu Kuita Vaipulu

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

'Akosita Lavulavu

Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua

Vātau Hui

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga.....	5
Ui ‘a e Fale	5
Poaki.....	5
Me’a e Sea.....	6
Fakama’ala’ala he Lipooti fika 1/2018	7
Fakamālō’ia ngāue lahi Kōmiti Fili Tali Folofola	7
Ngaahi fakatonutonu ki he Tohi Tali Folofola.....	8
Hounga’ia he tokoni fakatonutonu ki he Tali Folofola.....	9
Tokanga ke fakaivia ngaahi sino Pule’anga nau ngāue ke tau’i faito’o konatapu	10
Ke fakakau ‘oku tokangaekina mavahe ‘Esitimeti 18/19 ngaahi ‘isiu hā tō folofola	11
Taukave’i kuo ‘osi fe’unga pe tohi Tali Folofola mei he Kōmiti	12
Poupou ke faka’asi he Tali Folofola Fokotu’u ‘Eua 11	12
Fakatonutonu mo e tanaki ki he palakalafi 10 Tali Folofola.....	13
Tānaki ki he palakafi 6 e Tali Folofola	14
Pālōti’i ‘o tali Tohi Tali Folofola	16
Alea’i founa ke fakahoko e Tali Folofola ki he Tama Tu’i	16
Me’a makehe	17
Kelesi.....	17
Fakamā’opo’opo Feme’a’aki Fale Alea ‘o Tonga	18

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Tūsite 5 Sune 2018

Taimi: 1000 – 1005 pongipongi

‘Eiki Sea: Mālō ho’omou laumālie Hou’eiki. Kole atu ki he Fakafofonga Hou’eiki Nōpele ‘o Vava’u, ke tataki mai ‘etau fakataha ‘aki ha’atau lotu he pongipongi ni.

(Ne fakahoko ai pē ‘e he ‘Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 ‘o Vava’u, Lord Tu’i’āfitu, ‘a e lotu kamata ki he pongipongi ni)

<001>

Taimi: 1005 - 1010

Lord Tu’i’āfitu: ... hoko atu e lotu.

<002>

Taimi: 1010 - 1015

Lord Tu’i’āfitu: ... (hoko e lotu)

‘Eiki Sea: Kole ki he Kalake ke ui ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale.

Ui ‘a e Fale

Kalake Tepile: Tapu mo e ‘Eiki Sea e Fale Alea, ‘Eiki Palemia mo e Hou’eiki Minisita e Kapineti, tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga Nopele kae ’uma’a ‘a e Hou’eiki Fakafofonga e Kakai kae ‘atā ke fakahoko hono ui ‘a e Fale ‘i he pongipongi ni ‘aho Tūsite ko hono 5 ‘o Sune 2018.

(Na’e fakahoko heni ‘a e ui ‘a e Fale)

<004>

Taimi 1015-1020

(hoko atu tali ui...)

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ka u to e fakaongo ange mu’a.

‘Eiki Sea: Lelei.

Poaki

Kalake Tēpile: ‘Eiki Minisitā Mo’ui mo e Ngaahi Kautaha Pisinisi ‘a e Pule’anga, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki. ‘Eiki Nōpele Vaha’i, ‘Eiki Nōpele Nuku. ‘Eiki Sea klo ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa ‘oku ne poaki mai, pea ko e ngata’anga ia ‘a e taliui ‘a e Fale, ko e Hou’eiki Mēmipa ‘oku ‘ikai ke tali honau ui, ‘oku ‘i ai ‘a e tui ‘oku nau me’a tōmui mai pē. Mālō ‘Eiki Sea.

Me’a e Sea

‘Eiki Sea: Fakatapu ki he ‘afio ‘a e tolu taha’i ‘Otua ‘i hotau lotolotonga, tapu ki he Hau ‘o e ‘Otu Tonga, Tupou VI, tapu atu ki he Ta’ahine Kuini Nanasipau’u, tapu atu ki he Tama Pilinisi Kalauni Tupouto’a, kae ‘uma’ā ‘a e Fale ‘o Tupou. Tapu atu ki he ‘Eiki Palēmia, tapu atu ki he ‘Eiki Tokoni Palēmia, pehē foki ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kāpineti. Tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele, tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai.

Ko ‘etau ‘āsenita eni ku o tufa atu hangē pē ko e founga ngāue ‘oku anga maheni ki ai ‘a e Fale ni, te tau muimui pē ki he ‘etau Tohi Tu’utu’uni. ‘I he ‘ene pehē ko ‘etau ‘āsenita ‘oku taha pē ‘i he pongipongi ni. Fika 4, Ko e Līpooti fika 1/2018 mei he Kōmiti Fili ki he Tali Folofola.

Na’e ‘osi tufa atu ‘a e līpooti ko eni, pea te u tuku heni ‘a e faingamālie ki he Kalake kātaki ‘o lau mai ‘a e tohi na’e fakahū mai ‘aki ‘a e līpooti.

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Mēmipa Kakato ‘o e Fale, kae ‘atā ke fakahoko ‘a hono lau ‘a e Līpooti fika 1/2018, Kōmiti Fili ‘a e Fale Alea ki he tali Tō Folofola.

‘Aho 1 ‘o Sune, 2018

Lord Fakafanua,
‘Eiki Sea,
Fale Alea ‘o Tonga,

‘Eiki Sea,

‘Oku fakahoko atu ki he Feitu’u na ...

<005>

Taimi: 1020 - 1025

Kalake Tēpile: .. Feitu’u na ‘a e Lipooti Fika 1/2018 ‘a e Kōmiti Fili ‘a e Fale Alea ki he Tali Tō Folofola, ‘i hono huufi ‘o e Fale Alea ki he Ta’u Faka-Fale Alea 2018-2019. ‘Oku fakahū atu heni ‘a e Lipooti Fika 1/2018 ‘a e Kōmiti ke me’a ki ai ‘a e Feitu’u na mo e Hou’eiki Mēmipa mo e Fale Alea ‘o Tonga.

Faka’apa’apa atu,

Lord Tu'i'afitu,
Sea Kōmiti Fili 'a e Fale Aleá ki he Tali Tō Folofola.

Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Mālō Kalake. Kole atu ki he Sea e Kōmiti Tali Tō Folofolá, Fakafofonga Hou'eiki Nōpele mei Vava'u ke me'a mai.

Fakama'ala'ala he Lipooti fika 1/2018

Lord Tu'i'afitu: Tapu pea mo e talafakatapu kakato kuo me'a'aki 'e he Feitu'u na Sea ka u hūfanga atu ai. Pea ko u fakatapu atu ki he Feitu'u na pehē ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā e Tokoni Palēmia, Hou'eiki Minisitā e Kapineti kae 'uma'ā e Hou'eiki Fakafofonga e Fale ni. Hangé ko ia ko ē na'e kamata pea mo e Kalaké Sea, kuo fakakakato 'i he Kōmiti Fili, 'a e laumālie lelei 'i he Feitu'u na ke tukumai ke fakakakato e fatongia 'i he Kōmiti Fili 'i hono tali e Tō Folofola 'i hono huufi e Fale Alea he ta'u faka-Fale Alea 2018-2019. Pea ko e Lipooti Fika 'uluaki ena e 2018 kuo lava kakato e fatongia na'e tu'utu'uni 'e he Feitu'u na Sea. Pea ko e konga 2 e fakamā'opo'opo pea mo e fokotu'u. Kuo kakato e ngāue ia e Kōmiti ki hono fa'u e tohi tali 'a e Fale Alea ki he Tō Folofola 'a 'Ene 'Afió. Mau fokotu'u atu, mālō 'aupito e ma'u ngāue pea fokotu'u atu ki ho Fale ke fai ha feme'a'aki 'i he laumālie lelei. Mālō 'aupito Sea. Mālō.

'Eiki Sea: Mālō. Me'a mai 'Eiki Minisitā Ako.

Fakamālō'ia ngāue lahi Kōmiti Fili Tali Folofola

'Eiki Minisitā Ako: Tapu mo e 'Afió 'a e 'Otua 'i hotau lotolotongá. Tapu mo e 'Eiki Sea e Fale Alea 'o Tonga. Tapu ki he 'Eiki Palēmia, Hou'eiki Minisitā e Kapineti. Tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kau Nōpele. Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga e Kakai. Tapu mo e Kalake Pule kae 'uma'ā e Kau Ngāue e Fale. Tau fakafeta'i ki he 'Otua, fakakoloa kuo fai ma'a e Fale 'eiki ni, tau kamata ai e to'u Fale Alea 'o ta'u ko eni. 'Eiki Sea mo e Hou'eiki, mou mea'i pē, ko e leá ko e founa ia 'oku fai'aki 'etau fetu'utakí mo 'etau femahino'akí. Pea tau fakafeta'i ki he 'Otua Mafimafi, ko 'etau leá 'oku taha pē neongo 'oku 'i ai e ngaahi lea mo hono ngaahi fasi 'o e ngaahi vahe ko ē. Ka 'oku tau femahino'aki pē. Kehe ia mei he ngaahi fonua e Pasifikí, ko e ngaahi leá ia 'oku a'u 'o 800 *dialect*, pea 'oku faingata'a e femahino'akí, pea mo 'enau fetu'utakí. Ka ko 'etau lea 'oku taha pē. Ko 'ene tu'u he taimi ni 'oku tolu, 'a e fa'ahinga lea 'oku tau ngāue'akí. Ko e lea ki he 'Ene 'Afió, ko ia tokotaha pē 'oku tau 'ai ki ai 'a e lea ko ia. 'Oku 'i ai e lea ki he Hou'eiki, pea mo e lea ki he kakaí. Pea 'oku 'i ai e lea ki he ngaahi me'a, 'oku 'i ai e lea 'o e katoanga, 'oku 'i ai e lea 'o e fiefiá, 'oku 'i ai e lea ki he mamahí, 'oku 'i ai e lea ki he fakalangilangi, 'oku 'i ai e lea 'o e fakatū'uta ngāue, 'oku 'i ai e lea 'o e fakafeta'i, 'oku 'i ai e lea 'o e fakamālō, pea 'oku 'i ai e lea 'o e fakalotolahi mo e hāfua mo e hāfua. Pea ko 'etau leá 'oku 'i ai hono fa'unga, *structure*. Pea 'oku kehe 'aupito pē lea ia 'a Tonga ni mei ha to e lea 'i māmani, 'a hono fa'unga mo hono *structure*. Pea ko u fiefia ke u fakamālō ki he 'Eiki Sea e Kōmiti, pehē ki he Kau Mēmipa, mālō 'aupito e ngāue lelei, mālō e aoao lea. 'Oku 'i ai e palakalafi 'e 11 'i he Tali Folofola, pea fakafeta'i. Palakalafi 'uluakí ko e fakafeta'i, mālīe, tangane ngāue. Palakalafi uá, fai e fakafeta'i. 'Oku 'i ai e lave'i heni 'a e ngaahi me'a na'e tokanga ki ai 'a 'Ene 'Afió, pea 'oku 'i ai e lea, palakalafi 10 ko

e tukupā. Pea ko e palakalafi 11 ko e talamonū. Fiefia ‘aupito he aoao lea. Ko u lau hifo ‘a e Tali Folofolá pea u pehē hoku lotó, pau pē ‘oku ...

<006>

Taimi: 1025-1030

'Eiki Minisitā Ako: ...'Oku 'i ai 'a e faiako heni, pea u sio ki he lisi pea u 'ilo ai ko e 'ofisa ako eni na'e ngāue he mau Va'a Fa'u Silapa, pea 'oku ou fiefia lahi 'aupito ke u fakamālō atu Hou'eiki.

Ngaahi fakatonutonu ki he Tohi Tali Folofola

Sea mālō 'aupito e ngāue lelei, kae tuku pē mu'a ke u 'oatu 'a e ki'i me'a ko eni na'a tokoni atu kae fakamolemole pē 'oku 'ikai ko e fiepoto ko e ki'i tokoni pē, palakalafi 1, fakatokanga'i 'etau lea kā 'ikai ke fakau'a 'oku liliu e lea ia pea 'oku liliu mo e 'uhinga ia, tau pehē ko e fo'i lea ko e "toa" to fakau'a e 'a kehe ia, kehe e toa ia ko ē mo e to'a, kā ko 'eku kole pē 'Eiki Sea ki he kōmiti fakamolemole ko e fo'i lea ko e fakafeta'i mo 'etau fakau'a tonu pasika ho'omou ngāue 'amoutolu ia ko e me'a eni ia 'a e taife, 'oku hanga ia ki he to'ohema totonu e fakau'a ke hanga ki he mata'u. Mea'i pē he tangata'eiki Faifekau he Tohitapu tonu 'aupito 'ene ngāue'aki 'a e fakau'a. Ko ia ko e kole pē ia ko e ki'i fakatonutonu ia ko e palakalafi hono tolu ko e me'a ko e koma, ko e koma 'oku 'i ai hono 'ai 'oku 'ikai pehē pē koma koma mahalo ne mo'u fakalata'ia e ta'ahine ia hono tā pea koma noa'ia pē ia he 'ū me'a.

Ko e fo'i sētesi hono ua 'a e Saikolone ko *GITA* ko e koma, kātaki 'o to'o e koma ko ia, ko e palakalafi hono 5 ko e fo'i lea ko e to'utangata fo'i lea hono tolu ki mui 'oku ua e fo'i lea 'oku 'ikai ke taha, kapau te na tu'unga tatau *tense* te na tu'u fakataha pea kapau 'oku na tu'unga kalama kehekehe 'e ua e fo'i lea.

Ko e palakalafi hono fitu 'uluaki fo'i sētesi pē, “ko e hakau 'o e 'aho ni” to'o e fo'i koma ia ko ia, ko e fonua ia 'o e kaha'u. To'o mo e koma ko ia ko e fo'i lea ko e to'utupu, to'utupu 'o Tonga ni 'oku ua e fo'i lea to'utupu.

Ko e palakalafi hono valu hoko atu pē valu pea ko e laine faka'osi 'oku 'i ai 'a e koma 'i he fakavaha'apule'anga pea 'oku ou kole atu pē au ia ke to'o 'a e E lahi kae 'ai pē ko e “e” si'isi'i fakavaha'apule'anga 'e a'usia, palakalafi hiva, tafa'aki to'ohema pē he Tonga ni, 'oku 'i ai 'a e koma ai kātaki to'o 'a e koma ia ko ia, pea ko e hoko atu pē ai, kātaki pē Sētesi 1 'osi e fo'i lea fakahoko fatongia , to'o 'a e koma ko ia pea ko e sētesi 10 'oku ou fokotu'u atu 'Eiki Sea 'o e Kōmiti ke ngāue'aki e fo'i lea ko e koe " ko e koloa kuo tō mei Loto Tatau na" pea palakalafi 11 faka'osi fēfē kapau 'e pehē " talamonū atu ki ho'o 'Afio kae 'oua 'e pehē talamonū atu ki ho 'Afio, talamonū atu ki ho'o 'Afio, pea hoko atu ai pē sētesi 'a ho'o pule mo e tataki ho kakai, pea ko e fo'i lea faka'osi ko e 'Afio na ke tohi tatau pē mo e 'Afiona he palakalafi 'uluaki ko ena 'oku pipiki 'e 'Afio na ia he fakamuimui.

Lord Fusitu'a: Sea kātaki ko e ki'i tokoni pē ki he 'Eiki Minisitā pē 'oku laumālie lelei ki ai, fekau'aki pē mo 'ene toutou me'a mai'aki 'a e ngaahi koma ē. 'Oku mo'oni 'aupito 'a e me'a 'a e 'Eiki Minisitā kā ki he fakakaukau 'a e motu'a ni, ko e lele mai foki mei Tokelau, pea ko 'emau lea hangē ko ē 'oku ki'i fakatovave 'oku fiema'u ma'u pē ki'i manava ia he vaha'alea kotoa, 'a ia ko e 'ū koma

ia ko eni, he 'oku 'ikai ko ha koma noa'ia ia ko e koma ia 'oku mau sai'ia mautolu ia ai, he 'oku lava ia ke mau ki'i *break* pea mau mānava ai. 'Oku ou kole atu tuku pē mu'a 'a e 'ū koma ia 'oku mau sai'ia ai mālō, mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Ako: Mālō, fakamālō ki he 'Eiki Nōpele. Ko e 'uhinga pē 'eku fakahoha'a koe'uhī ko e motu'a ni mou fakafatongia'aki e tokanga'i 'etau ako, pea 'oku 'i ai 'a e va'a fa'u silapa 'a e ako pea 'oku mau feinga ke tohi ke totonu e lea koe'uhī ko e tohi ko eni 'oku 'ave ia ki he 'Ene 'Afio pea tau 'ave ia 'o tohi totonu 'o felāve'i mo e lea kuo 'osi fa'u e silapa e lea faka-Tonga pea ko e ngaahi me'a ko eni 'oku fakahoko atu ...

<007>

Taimi: 1030 - 1035

'Eiki Minisitā Ako: ..ko e ngaahi me'a ia 'i he silapa 'o e lea faka-Tonga. Koe'uhi ko e Fale ni ko 'etau lea faka-'ofisiale ko e lea faka-Tonga pea 'e ako mai 'a e to'uako mo e to'utangata 'i he 'etau ngaahi me'a ko eni 'oku fai. Mo'oni 'aupito 'a e me'a ko eni 'oku fai 'e he Nōpele, ka 'oku 'i ai 'a e ngaahi faka'ilonga fakamamafa *enclitic* 'oku tau lava pē 'o mānava ai pea tau hokoatu, ka ko e 'uhinga eni, ko 'eku kole fakamolemole atu, ko e Va'a Silapa 'oku 'i he Potungāue Ako, pea ko e founga eni 'oku mau ngāue'aki 'i ai.

Lord Fusitu'a : Toe fakafoki atu 'Eiki Sea tuku pe ke u toki ...

'Eiki Minisitā Ako: Fakafeta'i, mālō, ko e fakafiepotu atus pē ia 'Eiki Sea 'o fakatatau pea mo e ngāue 'oku mau fai he Potungāue, hono fa'u 'etau silapa, pea mo hono 'ave. Pea 'oku ou sio hifo ki ho'omou filifili lea, 'oku ou fiefia lahi ai. Tatafe lelei mei he ngaahi palakalafi ki he ngaahi palakalafi, hangē ko e tatafe ko ia 'a e peau momo iiki ko ia 'o Fangatapu, pehē 'a e tatafe 'a e ngaahi palakalafi ho'omou fokotu'utu'u. Ko ia pē 'a e ki'i fakahoha'a 'oku fai mālō 'aupito.

'Eiki Sea: Me'a mai Fakafofonga Ongō Niua.

Hounga'ia he tokoni fakatonutonu ki he Tali Folofola

Vātau Hui: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, tapu pea mo e 'Eiki Palēmia 'o Tonga, tapu mo e Hou'eiki Minisitā. Tapu mo e Hou'eiki Nōpele 'Ene 'Afio, tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Sea, 'omi pē mu'a 'a e ki'i faingamālie ko eni ke u ki'i lavelave atu ai pē 'i he fatongia na'e tukumai ki he ki'i Kōmiti ko eni, ke nau fakakakato koe'uhi ko e Tali Folofola, na'e lava 'a e ki'i ngāue ki ai Sea. Sea, 'oku ou fakamālō lahi 'i he fakataulama 'a Langi, 'o 'omi ai kitautolu 'a e faingamālie pea mo e 'uluaki 'aho 'o e ngāue'anga ko eni faka-Fale Alea, he to'u Fale Alea ko eni, Pea 'oku ou fiefia lahi 'i he me'a mai 'a e Minisitā pea mahino ko e Minisitā eni 'o e Ako, ka 'oku ou faka'apa'apa lahi 'aupito 'aupito ki he ngaahi fakatonutonu ko eni 'oku 'omi 'e he 'Eiki Minisitā.

Sea ko e me'a mo'oni eni 'oku me'a mai 'aki 'e he 'Eiki Minisitā Ako. 'Oku ou tui ko e fanga kihi'i me'a pē eni ka 'oku totonu pē ke tonu, 'o fakatatau ki he anga 'ene tu'u 'i he sētesi, pea 'oku ou tui ko hono fulihi koia 'o e fakau'a, mahalo pē 'oku ou tui 'oku tonu ke 'i ai e ki'i taimi

‘a e tokotaha ko eni ‘oku taife ko eni he me’a. ‘Oku ‘i ai pe hono fulihi ‘o’ona ‘o e fakau’a, ‘oku ou tui ‘oku mea’i ia ‘e he Minisitā Ako, kapau ‘e pehē ‘e ‘omai, ha ni’ihi mei he Va’a Silapa, ‘oku ‘i ai hono fulihi ‘o’ona ‘o e fakau’a ke hanga lelei ke mahino ko e fo’i fakau’a, pea ‘oku ou tui ko e ngāue lahi ia ‘oku tonu ke fai ‘e he’emau kau kalake ko eni.

‘Oku ‘ikai ko ia pē, ka ‘oku mo’oni ‘aupito na’a ku ‘osi hanga ‘o fakahoko eni ‘i he taimi pe ko ia na’a mau fakahoko ai ‘a e ngāue ko eni. Ko e taimi ko ia ‘oku ha’u ai ‘a e fo’i lea ‘a e fehokotakinga lea, hangē ko e ... pea, ko e ..‘o .., ko e ...kae..’oku ‘ikai ke to e fiema’u ia ke to e ‘ai ha koma ai. Na’a ku fakahoko ia ‘i he’emau fakataha ko eni, pea ‘oku ou tui mahalo na’e hamumu pē ‘a e tokotaha na’a ne hanga ‘o taife’i ‘a e tohi ko eni. Kā ‘oku mo’oni ‘aupito ‘a e me’a ‘oku me’a mai ‘aki ‘e he Minisitā Ako. ‘Oku totonu ke to’o ‘aupito ‘a e ngaahi koma ko eni, pea hangē ko e Fakafofonga Nōpele ko ia mei Niua, ta toki ‘ai pe ‘eta lea ‘ataua ki Niua pea mo Fale Alea ni, kae tukuange ‘a e Tali Folofola ko eni ke laumālie lelei. Pea ‘oku ou tui au Sea te mau to’o’e mautolu ‘a e fanga ki’i faka’ilonga ko eni, pea ko ‘eku toki vakai hifo ‘a’aku eni he pongipongi ni, ‘oku mo’oni ‘aupito pe na’e fai pe hono ki’i faka’ilonga’i ‘i he hili hono tufa mai ‘o e tohi. Ka ‘oku ou faka lahi ki he ‘Eiki Minisita Ako, koe’uhi ko ‘ene me’a mai, ke ‘omai ‘a e ngaahi fakatonutonu ka ko e ngaahi fakatonutonu, ‘e tokoni ‘aupito ia ki he ‘etau tohi ko eni pea ‘ikai ko ia pē ka ‘oku mau ongo’i pē ko e koloa lahi ia ‘e ‘Eiki Minisita Ako, ‘i ho’o tokoni mai ki he fai fatongia ‘a e tu’unga mātu’a ko eni. Ko ia pē Sea mālō e ma’u faingamālie.

‘Eiki Sea: Me’a mai Tongatapu 3.

Tokanga ke fakaivia ngaahi sino Pule’anga nau ngāue ke tau’i faito’o konatapu

Siaosi Sovaleni : Mālō Sea, tapu mo e Feitu’u na, tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale, kau hūfanga pē mu’a he fakatapu kuo ‘osi aofaki. Mālō Sea kuo lava ‘a e koma, kae tuku pē mu’a ke u ki’i kole pē ki he ‘Eiki Sea ‘o e Kōmiti, na’a lava pe ‘o vakai’i ha ki’i tānaki si’i atu pē ki he ...

<008>

Taimi: 1035 - 1040

Siaosi Sovaleni: ‘A e tali tō folofola ko eni kuo tuku mai ki he Fale. ‘I he palakalafi ono, ke tānaki atu pē mu’a ‘oku ‘ikai ke ngata pē foki hotau fatongia ‘i he fa’u lao, kau ai hono fa’u ‘o e ngaahi tautea ‘oku fe’unga, ka ‘oku to e kau mai ai mo ‘etau hanga ko ē ‘o tali ‘a e ‘esitimetu pē ko e pa’anga ke fakaivia ‘aki ‘a e ngaahi Potungāue ko eni ‘a e Pule’anga. To e tānaki atu pē mu’a ‘e kātaki. Ke ‘ikai ke ngata pē ‘i he fakapapau’i ke fakalelei’i e lao ka tau kau atu ai ke fakaivia ‘a e ngaahi sino pē ko e ngaahi Potungāue ‘oku nau ngāue ko eni ki he faito’o konatapu. ‘Ikai ke ngata pē he’etau ‘ai ko ē lao ko ē ka tau hanga ‘o ‘oange ha tau pehē pē ha ki’i sēniti ‘oku fe’unga ke fakahoko ‘aki e fatongia hei’ilo na’a lava ai ‘o fakasi’isi’i ai ‘a e palopalema ko eni e faito’o konatapu. Ko e fokotu’u pē ia Sea mālō.

‘Eiki Sea: Kole atu pē ki he Tongatapu 3 ke ke to e fakama’ala’ala mai e tānaki ke fakaivia ‘a e ngaahi sino ‘oku nau fai e ngāue?

Siaosi Sovaleni: Ki he ...

‘Eiki Sea: Ki he, ki hono fakafepaki e faito’o konatapu ...

Siaosi Sovaleni: Fakafepaki’i e pē ko e fakasi’si’i e, fakafepaki’i e fato’o konatapu. Pea toki hoko atu ai pē ia ‘a e fakalelei’i e ngaahi lao hangē ko ena ‘oku ‘osi fokotu’u mai hena Sea, ‘a ia ko e ‘uhinga ‘ikai ke ngata pē ‘i he’etau sio ki he tautea mo e ngaahi me’a ko ē ki he lao ka tau fai ha ngāue ‘oku ne hanga ‘o teke pē fakaivia ‘a kinautolu ‘oku ngāue ko eni ki hono fakasi’isi’i. Ko ia pē Sea mālō.

‘Eiki Sea: Kalake ‘oku mahino pē fakatonutonu ko eni ‘oku fokotu’u mai. Hou’eiki ko e fokotu’u eni ke tānaki mai ‘a e kongā ki he palakalafi fika ono, ‘oku ‘i ai ha pou pou ki he fokotu’u ‘a Tongatapu 3? Pou pou, me’a mai Ha’apai 13.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea. Tapu pea mo e Fale ‘Eiki ni. Sea ‘oku ou fakamālō au ki he fakatonutonu ko eni mo e fakalahi ko eni ‘oku fakahoko. Ka ko ‘eku fehu’i pē ‘oku ‘ikai ke vahe e, ‘a e kau ngāue ia ko eni? ‘Oku to e fu’u fiema’u ai ke ‘oange ha to e silini kehe kia kinautolu, mālō Sea.

Siaosi Sovaleni: Tuku pē mu’a ke u ki’i tali atu Sea kātaki. Ko e ‘uhinga eni Fakafofonga ke ‘uhinga ‘o kapau leva ‘oku tau fiema’u ke fai ha ngāue ke fakasi’isi’i mo tau’i e faito’o konatapu pea tau fakaivia kae ‘oua te tau talanoa pē fekau’aki mo hono tau’i kae ‘ikai ke ‘oange ha ki’i *pay* sēniti ke fakalelei’i ‘aki e fakahoko fatongia.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eua 11.

Ke fakakau ‘oku tokangaekina mavahe ‘Esitimeti 18/19 ngaahi ‘isiu hā tō folofola

Tēvita Lavemaau: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale pehē ki he ‘Eiki Palēmia. Hūfanga atu he tala fakatapu kakato kuo kamata ‘aki e fakataha Fale Alea, to’u Fale Alea ko eni ‘Eiki Sea. Sea ko u fakamālō atu ki he Sea ‘o e Kōmiti Tali Folofola ‘i he ngāue lahi ko ē kuo nau fakahoko. Pea ko u tui ko e fanga ki’i koma (,) ko e fakalelei’i pē. Sea ko u tu’u pē au ia ke pou pou ki he fokotu’u ko ē ‘oku ‘ohake ‘e he Tongatapu 3, ka ko e, te u tuku atu pē ‘a e fakakaukau ko eni ‘Eiki Sea. Ko e fokotu’u ko ē ‘oku ‘omai mei heni ko e, ke *address* pē ‘a e faito’o konatapu. Ko u pou pou ki ai.

Ka ko e palopalema ‘Eiki Sea ko e kātōa e ngaahi me’a ko eni na’e, na’e, *issue* ko ē na’e ‘ohake ko eni ‘i he tō folofola, ‘oku fiema’u ke fai ha tokanga mavahe ki ai ‘a e Pule’anga pea mo e Fale ni pea fakahā ‘enau tokanga ki ai ‘Eiki Sea ‘i he ‘esitimeti. ‘A ia ko e ‘esitimeti ko eni ‘a e Pule’anga ki he ta’u fakapa’anga 2018/2019 ‘oku fakahaa’i ai ‘e he Pule’anga pea mo e fonua ko e ‘Esitimeti ko eni ‘oku ne tokangaekina mavahe ‘a e hoha’a ko eni. Te u fakatātā, ko e tukuhausia ko eni he matangi ko *Gita* ‘oku ‘i ai ‘a e tokanga ki ai ‘a e patiseti ko eni kuo ne vahe’i e fiha miliona ke fai ai e ngāue ko eni pea mo e fokotu’utu’u ngāue ko eni. Ko e mo’ui lelei, ko e fakafepaki’i ko ē ‘o e ngaahi mahaki pipihi. Kuo fokotu’u he Pule’anga mavahe ‘a e polokalama ko ia, pēseti ‘e fiha ‘a e patiseti ki hono *address* e *issue* ko eni. Pea hangē foki ko e faito’o konatapu. ‘Oku ‘ikai ko ‘etau talanoa pē ‘i he palopalema ko ē ‘oku tau fepaki mo ia he ‘aho ka ‘oku ‘i ai e ‘ū *initiative* ngāue. Tau fakaivia e Potungāue Mo’ui, Potungāue Polisi mo e Kasitomu ke nau hanga

‘o tokangaekina ‘a e faito’o konatapu. ‘A ia ko ‘eku fokotu’u Sea fēfē ke ‘ai pē ha fo’i palakalafi ‘e taha ke ne hanga ‘o aoao e fo’i fakakaukau ko eni ‘oku ou fakamalanga ko ē ki ai ‘o ‘ikai ke fakamamafa’i pē ‘a e faito’o konatapu he ‘oku lahi foki e ngaahi *issue*. “Ko e patiseti ko eni ‘o e ta’u fakapa’anga 2018/2019 ‘oku tokanga mavahe ai ‘a e Pule’anga ke fai ha ngāue ki he ngaahi me’a ko eni” mālō ‘Eiki Sea e ma’u faingamālie.

Eiki Sea: Me’a mai e ‘Eiki Minisitā Pa’anga.

<009>

Taimi: 1040 – 1045

Taukave’i kuo ‘osi fe’unga pe tohi Tali Folofola mei he Kōmiti

Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu mo e Feitu’u na Sea pea ‘oku tau fakafeta’i kotoa pē ki he Tu’i ‘o e Langi he tauhi lelei kuo fai mai pea tau to e a’usia e ‘aho ni. Kei laumālie lelei e Feitu’u na ke hoko atu e alea ho Falé. Fakamālō ‘aupito ki he Kōmiti Tali Folofola he ngāue lahi ko eni kuo fai. Ko u ki’i fokoutua hake pē ki ‘olunga ke ki’i tokanga pē ki he me’a ‘oku fai ki ai e feme’a’akí. Ko e lao patisetí foki ko e lao, pea ko u tui ko e me’a pē ia na’e tokanga ki ai ‘a e Kōmiti, kuo ‘osi, he ‘ikai te tau fai ha me’a ta’e’iai hano lao. Pea ko ia ne ongo’i pē ‘oku kakato pē me’a na’e tokanga ki ai ‘a e Kōmiti Tō Folofola. Pea ko e me’a ko eni felāve’i, *specifically* pea mo e tokanga ko ia ki he faito’o konatapú. Kuo ‘osi ‘i ai pē ‘a e tokanga ki ai ‘a e patisetí ‘i he ngaahi vā ko ia ‘o e hangē ko e Potungāue Fakamaau’angá, ko e Polisi, Pilisone pea mo e Falemahakí pea mo e ngaahi *community*, ngaahi *community* pē ko e ngaahi sino ‘ikai fakapule’anga. ‘Oku ‘osi fai pē ‘a e tokanga ki ai ‘i he taimi ko ia na’e fai ai ‘a hono fa’ufa’u ‘e he Pule’angá e patisetí. Ko e fakahoko atu pē ‘Eiki Sea ke ke mea’i pē mo mea’i ‘e he Fale ni, te tau toki hoko atu ki ai ka kuo ‘osi ‘i ai pē fakamolemole. Mālō.

Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā ‘oku ke tali pē fakatonutonu ko eni ‘oku fokotu’u mai ‘e Tongatapu 3?.

Eiki Minisitā Pa’anga: Ko u, ‘ikai Sea, ‘oku ou, na ‘oku ‘osi fē’unga pē ‘a e me’a ko ia ‘oku tu’u ko ē ‘i he, he ko e patisetí ko e lao. Pea ko e me’a ko eni, ko e fai ko ē lave ko ē ki ai ‘oku ‘osi ‘i ai pē ia ‘i he patisetí. Te tau toki talanoa tautolu ki ai ‘i he patisetí. Mālō Sea.

Eiki Sea: Me’a mai Fakafofonga Nōpele Ongō Niua.

Poupou ke faka’asi he Tali Folofola Fokotu’u ‘Eua 11

Lord Fusitu’a: Tapu mo e Feitu’u na Sea pea tapu mo ho Falé. Ko e fie poupou atu pē ki he me’a na’e fokotu’u mai ‘e he ‘Eua Fika 11. ‘Oku ‘i ai pē mo’oni ‘a e ‘Eiki Minisitā. Ko e patisetí ko e lao pea na’e fatu mai ia kimu’a ‘oku te’eki ai ke ‘omi ‘a e ngaahi kaveinga ‘oku hoha’a, tapu ange mo ia, ‘a ‘Ene ‘Afió ke tokangaekina. Na’e fatu ia kimu’a. Ko e ‘uhinga ‘a 11 ke ‘omi e ngaahi makatu’unga ko eni ko ē ‘oku fu’u hoha’a ki ai ‘a e Tama, ‘o fakakau mai ia he Tali Folofola pea ‘i ai ‘a e tukupā ‘e hā sino ia ‘i he patisetí. Ko e patisetí ko e lao, ko e lao ‘oku ala fetongi, ko e ‘uhinga ia ‘oku ‘omai ai ki hení ke tipeiti pea ‘alu hake pea ‘alu hifo. Ko ia ai ‘oku kei ‘uhinga

lelei ‘aupito pē ke hā sino ‘i he Tali Folofolá ‘a e fo’i sētesi ko iá pea ke fakahoko ia ‘i hono monomono ‘o e patisetí. Ko ia pē ‘Eiki Sea mālō.

Lord Tu’i’āfitu: Tapu mo e Feitu’u na. Sea ko u fakamālō atu mahalo kuo maama.

‘Eiki Sea: Me’a mai e Fakafofonga Vava’u.

Lord Tu’i’āfitu: Mahalo kuo maama e feme’a’aki ‘a e Hou’eikí. Ko e ki’i kinikini atu pē ngāue na’e tuku mai mei he Feitu’u na. Ngāue faingata’a ‘aupito eni. He ‘oku ‘ikai ko ha Tō Folofola eni na’e hanga pē ki ha langi mama’o ‘e 2, akó pea mo e mo’uí. Ko e akó ia ‘ikai to e ‘osi e akó ia he māmāni ko ení. Ko e mo’ui ia ‘oku pau ke mate pea mo’uí. ‘Oku tu’u pehē ‘ene ‘unú. Pea ‘oku mālō, ko u fakamālō au ki he Kōmití ki he Minisitā *MEIDECC* pea mo e Fakafofonga Kakai Vava’u 15, pea pehē ki he Fakafofonga Kakai 17 e Ongo Niua he’emau lava toko 4 ‘o fai e fu’u ngāue lahi ni Sea. Pea ko e Tō Folofola mamafa ‘aupito ‘a e Tu’i ‘o Tonga. Pea ko hono uá, ko u fakamālō atu ki ho’o Kalaké pea mo e kau ngāue ho Falé ‘a e *draft* e *first script* ko ē ‘o e talateu ki he Tali e Tō Folofola ko ení. Pea ko hono tolú, ko u fakamālō ki he ‘Eiki Minisitā *MEIDECC* kae ‘uma’ā e Fakafofonga Vava’u 15 pea mo e Ongo Niua, 17, ‘emau feinga’i ke afe’i ...

<001>

Taimi: 1045-1050

Lord Tu’i’āfitu: ... ‘a e fo’i Tali Folofola ko ē kuo fatu ia ‘e he Kalaké mo e me’á ke hōhōa tatau pea mo ē, ‘Eiki Minisitā Ako ko u fakamālō atu he fakamaama ‘oku faí kae pehē ki he ‘Eiki Minisitā Pa’angá pea pehē ki he Fakafofonga ‘o Tongatapu. Ko homau lelei tahá pē eni kapau na’e tukumai pē ke mau tau’atāina kae fatu ‘a e tali folofolá mahalo ‘e vāofi pē ka mau muimui pē foki ki he tu’utu’uni ‘a e Falé pau ke mau muimui ki he ngāue ‘oku tuku mei he Feitu’u na ‘o tuku mai ho kau ngāue. Ko e vaka eni ‘e tolu ‘oku mau heka ai mālō faifai mau faka’osi vakapuna ki ‘Aositelēlia hono tali e folofolá. Sea ‘e fai pē hono fai pē hono monomono e me’a ‘oku laumālie ki ai e Hou’eikí pea fai mo hano fakatonutonu pea ko hono fakakakató ‘e toki fokotu’u atu ki he Feitu’u na kae mālō e ma’u taimi e Kōmiti kae pehē ki he Hou’eiki ho Fale ni. Mālō.

‘Eiki Sea: Mālō. Me’a mai ‘Eiki Minisitā Ngōue.

Fakatonutonu mo e tanaki ki he palakalafi 10 Tali Folofola

‘Eiki Minisitā Ngōue: Fakatapu atu ki he ‘Eiki Sea Fale Aleá fakatapu ki he ‘Eiki Palēmiá fakatapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Fale Aleá. ‘Oku ou kole ke u hūfanga he ngaahi fakatapu kuo ‘osi hono aofakí. ‘Eiki Sea ko e mo’oni ko e ki’i me’a iiki pē faka’etita pē ‘oku fie tokoni atu e motu’a ni ki ai.

Ko e palakalafi ko ia hono 10 ‘oku kamata ‘aki ‘a e fo’i lea ko ia ko e koloa, ‘io kamata’aki koloa kuo tō mei loto tatau na. Ko e kolé pē ‘e fēfē ke tānaki atu ‘a e fo’i lea ko ia ko e “ko e” ke kamata’aki. “Ko e koloa kuo tō mei loto tatau na.” Sai ko e sētesi fakamuimui ‘oku ‘o e palakalafi tatau pē ‘oku kamata’aki te mau tauhi ‘a e ngaahi vā fēngāue’akí. Ko e kolé ke fakahū atu mu’a ‘i he ‘osi pē ko ē te mau tauhi ‘a e ngaahi fo’i lea ‘e tolu ko eni, te mau tauhi “ki he lelei taha” ‘a

e ngaahi vā fēngāue’aki. ‘A ia ko e fo’i lea ko ia ‘e tolu “ki he lelei taha” te mau tauhi ki he lelei taha ‘a e ngaahi vā fēngāue’aki ko ia. Ko ia pē Sea mālō.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā Polisi.

‘Eiki Minisitā Polisi: Tapu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea Fale Alea mālō ho’o laumālie ki he pongipongi ni mo e kamata’anga ‘o e ngāue mamafa ‘o e faha’i ta’u ko eni. Fakatapu atu ki he ‘Eiki Palēmia ‘o Tonga mo e Hou’eiki Minisitā ko u fakatapu atu ki he Hou’eiki Nōpele ‘a e fonuá kae pehē ki he kau Fakafofonga ‘o e Kakai. Sea ko e, te u nounou pē.

Tānaki ki he palakafi 6 e Tali Folofola

Ko ‘eku tu’u pē ke pou pou ki he fokotu’u na’e fakahoko mai ‘e Tongatapu 3 Sea. Pea ko e mo’oni ‘a e me’a na’e me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Nōpele ko ē ‘o Niuá. Na’e ‘i ai pē ‘a e to e ki’i fakakaukau mo e vakai ‘a e Pule’angá ki he anga ‘a e tu’u ko ē ‘a e ngaahi *priorities* pea mo e ngaahi feitu’u ke tō ki ai e fakamamafa ‘a e Pule’angá ko hono ‘uhingá ko e Tō Folofola ‘a ‘Ene ‘Afiō. Ko e mo’oni na’e ‘osi fatu ‘a e Patiseti pea tufa ia kimu’a ‘i he Tō Folofolá ka ‘oku hoko ‘a e Tō Folofolá ‘e Sea ko e pou tuliki ke fai ki ai ha fua tatau. Pea ‘oku pehē ‘a e pou pou ke tānaki pē ki he palakalafi ono ‘a e ki’i tānaki na’e fakahoko mai ‘e Tongatapu 3 ke fakamāhino pē ‘e fakaivia ‘a e ngaahi sino ngāue fakaivia fakapa’anga ‘a e ngaahi sino ngāue ko ia ke fakafēpaki’i ‘a e faito’o konatapu pē ko ha fa’ahinga fakalea ki ai ‘a ia ‘oku tokanga’i pē ‘e he kau Kalaké Sea. He ko e me’a mo’oni ia ‘oku taki ki ai ‘a e tokangá e Pule’angá ‘i he taimi ni pea ‘oku ‘ikai ke mau tui ko e Potungāue Polisi pē te ne lava e fatongia ko eni. ‘E pau ke ui katoa ‘a e ngaahi uma ngāue ia ‘a e fonuá ‘oku fēkaukau’aki ki he kaveinga ko eni ‘o kau pē Pule’angá mo e siasi pea mo e ngaahi *community* ‘e Sea. Pea ko e ki’i pou pou atu pē ia mo e fakamālō ki he ngāue lahi kuo fai ‘e he Sea ‘o e Kōmiti ko eni mo e kau Mēmipá pea ko e ‘osi pē ia ko u tui kuo tokamālie e me’a katoa. Pou pou atu pē ia Sea. Mālō ‘aupito.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā ‘oku ke pou pou mai pē ki he fokotu’u ke tānaki?

‘Eiki Minisitā Polisi: Ko ia Sea ko e, ‘oku ‘ikai ko ha fakatonutonu ko e ki’i tānaki pē foki ‘oku fokotu’u mai ‘e Tongatapu 3 pea ‘oku mau pou pou atu pē ki ai Sea ka tau ngā’unu. Mālō.

<002>

Taimi: 1050-1055

‘Eiki Sea: ‘Oku to e ‘i ai ha me’a ‘a e Hou’eiki?

Lord Fusitu’a: Sea, kātaki pea mo e tānaki atu ‘foki ‘a e me’a na’e fakama’opo’opo ko ena na’e ‘ai mai mei ‘Eua 11, *which is basely* mei he me’a ko ena ‘oku ne me’a mai ‘aki mo e fakamā’opo’opo pē ko ia.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisita Lao.

‘Eiki Minisita Lao: Ko e t̄naki’i atu pe, k̄taki pe ‘a e Kōmiti. Fakafika ‘a e palakalafi , ‘oku ‘ikai ke fakafika. ‘Oku tau talanoa kitautolu ‘i he palakalafi , tau ...pea ko e faka’osi p̄ ia Ko e ki’i me’a fakakalama pe ia Minisita Ako. Ko e fakamuimui. Talamonū atu ki ho ‘Afio na, ka ko u tui ko e fo’i lea totonu ko e palasi. ‘A ia ko e Fale ‘oku tatau k̄toa p̄. ‘Ai ke ki’i kehe , ko ho Fale ‘oku tonu ke ‘ai ki he Tu’i ko palasi. Ko e ki’i t̄naki atu pe na’a ‘aonga ki he ako.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Minisita Ako.

‘Eiki Minisita Ako: Tapu mo e ‘Eiki Sea. Tapu mo e ‘Eiki Palēmia, kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Minisita ‘o e Kapineti. Tapu ki he Hou’eiki Nōpele mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai.

Ko e me’a ko eni ‘oku fokotu’u mai ‘e he ‘Eiki Minisita Lao. Ko e palasi ‘oku ‘uhinga p̄ ia ki he *House*, Fale. Ko e Fale ‘oku ‘uhinga ia ki he ‘Ene ‘Afio *and the family, royal household*. Ko hono ‘uhinga ia hona kehekehe . Ko e palasi ‘oku ‘uhinga pe ia ki he *building*. Ko e Fale ‘oku ‘uhinga ia ki he ‘Ene ‘Afio *and His royal household*. Mālō.

Lord Fusitu’a: Sea, ko u pou pou atu pe ki he ‘Eiki Minisita. ‘Oku mo’oni ‘ene me’a, he kapau te tau talamonū ki he sino’i Fale, pea h̄’ele ia, ko e talamonū ia kia Uhi pea mo Takapu mo me’a kae ‘ikai ki he ‘Ene ‘Afio. Malo Sea.

‘Eiki Minisita Lao: Sea, kuo vahevahe tolu pea ‘ai ke tolu. Fale tautolu pea Palasi ā ‘a e Tu’i ia. Ko e Fokotu’u p̄ ia ‘ikai ko ha me’a.

Lord Tu’i’āfitu: Sea, k̄taki fakamolemole pe ‘i he’eku to e fakahoha’a. Kole pe ‘a’aku ki he Minisita Lao, toki fokotu’u pe ia ‘i he me’a ‘a e lao, ‘i ha’ane lipooti fakalao ki he ‘Ene ‘Afio, ko e ngata’anga eni ia ‘o e tukufakaholo ‘a Tonga ‘e lava pe ke tau kapu ‘a e tangata ki he ‘uhinga ‘o e ‘api ko e fale. Ko e nonofo ‘a kāinga. Toki ‘ai atu ā tapu mo e Fakamaau’anga mo ho Fale Fakamaau’anga , kae tuku pe ki he Feitu’u na. Kae tuku pe ke mau, he ko ‘emau fale’i kalama ena na’a ne me’a mai ‘aki ko e faiako na’e me’a ‘aki ‘e he minisita. Ka ‘i ai ha’amau t̄sipa, ko e faiako pe ‘a’au. ‘Oua ‘e to e ‘oange ha’ane fehikitaki kae tuku ai pe heni. Mālō Sea.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki. Te u kole atu ke tau fakataha’i p̄ ‘a e ngaahi fakatonotonu kuo ‘omai ‘e he ‘Eiki Minisita Ako. Pea peh̄ foki ki he Fakafofonga Tongatapu 3 pea mo e ‘Eiki Minisita Mo’ui, ke tau p̄loti fakalukufua pe. Kole atu ki he Kalake ke tau p̄loti.

Ko ia ‘oku loto ke tau tali ‘a hono fakahū mai ‘a e Lipooti Fika 1 ‘o e 2018 ‘o e Kōmiti Fili ‘a e Fale Alea ki he Tali Tō Folofola. Fakataha mo e ngaahi fakatonotonu. ‘Eiki Nōpele Vava’u, me’a mai.

Lord Tu’i’āfitu: Fakamolemole pe Sea, ko e ki’i faka’osi p̄ eni. Ko e fakahoko atu pe ki he Feitu’u na. ‘E f̄f̄ ‘a e lava ‘a e Tu’utu’uni ho Fale, hono fakahoko ‘o e Tali Folofola, he ‘oku ‘ikai ‘Afio ‘a e Tu’i ‘o Tonga ‘i Tonga ni. Fai mai ha tu’utu’uni mei he Feitu’u na, he ‘oku ke mafai ki he aofangatuku ho Fale. Ko ia pe ‘a e fakahoha’a, mālō.

‘Eiki Sea: Ko ia! Sai pe ke tau ‘uluaki fakakakato ‘a e tohi tali pea tau toki hoko atu ki he kongā

ko ia hono fakahoko. Kalake! Ko ia ‘oku loto ke tau tali ‘a e Lipooti ko eni pea mo e ngaahi fakatonutonu. Kātaki ‘o hiki ho nima.

Pāloti’i ‘o tali Tohi Tali Folofola

Kalake Tēpile: Sea, ‘oku loto ki ai ‘a Veivosa Taka, Siaosi Sovaleni, Losaline Mā’asi, Tevita Lavemaau, Mo’ale Finau, Sāmiu Kuita Vaipulu, ‘Akosita Lavulavu, Vātaumefi Hui, ‘Eiki Minisita Polisi, ‘Eiki Minisita Ako & Ako Ngāue, ‘Eiki Minisita *MEIDECC*, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisita Fonua, ‘Eiki Tokoni Palēmia. ‘Eiki Minisita Pa’anga, ‘Eiki Minisita Lao, ‘Eiki Minisita Ngoue, ‘Eiki Nopele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nopele Tu’i’āfitu, ‘Eiki Nōpele Vaha’I, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Fusitu’a.

Sea, ‘oku loto ki ai ‘a e toko uofulu-ma-ua, (22).

<004>

Taimi: 1055 - 1100

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tau tali ‘a e Līpooti fakataha mo e ngaahi fakatonutonu kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ke ‘i ai ha fakahā loto ki ai ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Mālō hou’eiki ‘oku tali ‘e he Fale ni ‘a e Līpooti pehē foki ki he tohi fakataha mo e ngaahi fakatonutonu ko eni ‘oku fakahū mai. Fakamālō atu ki he Hou’eiki Mēmipa ‘i he tokoni.

Alea’i founa ke fakahoko e Tali Folofola ki he Tama Tu’i

Ko e konga ua ‘a e ngāue ‘a e Fale ni ko hono fakahoko ‘a e tohi ko eni ki he ‘Ene ‘Afio, fakatatau ki he ‘etau Tohi Tu’utu’uni, ‘i he ‘ene pehē ko e kupu 10 ‘oku ne tuku mai ke u fili atu ha toko 2 ha taha mei he Hou’eiki Nōpele, pea moha taha mei he hou’eiki ‘o e kakai, fakafofonga ‘o e kakai ke nau ...’Eiki Minisitā *MEIDECC*.

‘Eiki Minisitā *MEIDECC*: Tapu ki he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Fakafofonga. Sea tuku pē mu’a ke u fokotu’u atu koe’uhi ko e kōmiti na’a ke laumālie lelei ke fai ‘a e ngāue ki heni, mahino pē ki he motu’a ni ‘oku ...ko e hā’ele ‘oku ‘i Nu’usila, ko e kole atu pē na’a faingamālie na’a ke laumālie lelei mo e hou’eiki Fale Alea ke me’a atu ‘a e Sea ‘a e Kōmiti fakataha mo Vātau ko e fakafofonga mei Niua, ke fakahoko ki he ‘Ene ‘Afio ‘a e tali ‘a e Fale Alea. Mālō.

‘Eiki Sea: Fakafofonga Nōpele ‘o Vava’u me’a mai.

Lord Tu’i’āfitu: Sea tapu mo e Feitu’u na ‘oku ou tali lelei ‘a e fokotu’u ‘oku fai ‘e he ‘Eiki Minisitā, kā ‘oku ou lave’i pē ‘a e ‘efi’efi ‘a e taimi mo e teuteu ko eni ‘o e lao ‘o e patiseti, me’a mai ‘e he ‘Eiki Minisitā te tau ki’i fakapotopoto ai ‘i he ki’i vaha’a taimi ko eni he ‘oku ‘efi’efi,

kae toki fakahū mai ‘etau lao, ka toki ‘i ai hono ngaahi tu’utu’uni ia ke lava ai ‘a e tu’utu’uni ‘a e Fale, ha ‘oku ou lave’i ko e patiseti ‘a e Feitu’u na, ko e mālō pē ‘etau kei tolona.

‘Oku ou fanongo ‘oku ‘i ai ‘a e ki’i sangasanga ko e ki’i manupuna, ko e ki’i talanoa ‘e pehē ‘e me’a atu ‘a e Feitu’u na mo e Tokoni Palēmia, ka ‘oku ou pehē te u pelu lā ā, toka’i ‘a e teuteu patiseti ko eni ke me’a atu ā ‘a e Feitu’u na mo e Tokoni Palēmia ‘o fakakakato hotau fatongia, tukukehe kapau ko e laumālie ē Fale na’a ku pou pou ki ai ka ‘oku ou tuku atu ki he Feitu’u na. Mālō ‘a e ma’u koloa Sea.

‘Eiki Sea: Fakamālō atu ki he ‘Eiki Minisitā pehē foki ki he fakafofonga Hou’eiki Nōpele ‘o Vava’u ka mou fakatokanga’i hifo ‘a e kupu 10 ‘o ‘etau Tohi Tu’utu’uni, ko e Sea pē te ne hanga ‘o fokotu’u atu, pea ‘i he ‘ene pehē ‘oku ou fokotu’u atu ‘a e fakafofonga Hou’eiki Nōpele ‘o Ha’apai fika 2 pea mo Tongatapu 2, ke fakakakato ‘a e ngāue ko eni pea ko e taimi ko ē fakahoko ki ai ‘e fai pē ‘a e ngāue ‘a e Kalake ki he ‘Ofisi Talafekau ko eni ‘a ‘Ene ‘Afio.

Me’a makehe

Hou’eiki ko e fika 5 eni ‘etau ‘āsenita ko e ngaahi me’a makehe. Hou’eiki ‘oku ki’i lahi ‘a e ngāue ‘a e ‘ū kōmiti ke fakahoko. ‘I he ‘ene pehē ‘oku ou kole atu ke tau toloi fanongonongo. Mou me’a hake ke tau kelesi.

Kelesi

Pea ko e Kelesi ‘a hotau ‘Eiki mo e ‘ofa ‘a e ‘Otua mo e feohi ‘a e laumālie mā’oni’oni ke ‘ia kitautolu kotoa he houa ni, ‘o fai pē ‘o ta’engata. ‘Emeni.

(Na’e toloi fanongonongo heni ‘a e Fale)

<005>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga

'Aho Tusite, 5 Sune 2018

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

1. Lotu – Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u

2. Tali ui

3. Me'a 'a e 'Eiki Sea

3.1 Lipooti Fika 1/2018: Kōmiti Fili ki he Tali 'o e Tō Folofolá

Lau 'a e Lipooti. Me'a 'a e Sea 'a e Kōmiti (Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u – Lord Tu'i'afitu) 'o fakama'ala'ala 'a e Lipooti.

Me'a 'a e 'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue 'o fokotu'u mai 'a e ngaahi fakatonutonu fakakalama ki he tohi tali 'o e tō folofolá.

Me'a 'a e Fakafofonga Fika 3 Tongatapu 'o fokotu'u ke fakahā mahino 'i he fakalea 'o e tali ki he kaveinga fekau'aki mo e faito'o konatapu ke fakaivia 'a e ngaahi sino fekau'aki 'a ia 'oku nau fakahoko hono tau'i 'o e faito'o konatapu. Poupou ki ai 'a e Fakafofonga Kakai 'o 'Eua mo fokotu'u ke vahe'i ha pa'anga 'i he 'esitimetri ke fakaivia 'aki 'a e ngaahi sino ngāue koiá. Poupou 'a e Minisitā Polisi ki he fokotu'u mei he Fakafofonga Tongatapu 3.

Pāloti 'o tali fakataha mo e ngaahi fakatonutonu. [22/0]

Fili 'e he 'Eiki Sea 'a e Fakafofonga Nōpele Fika 2 Ha'apai mo e Fakafofonga Tongatapu 2 ke na me'a atu mo e tali ki he Tō Folofola.

TOLOI FANONGONONGO 'A E FALE ALEA 'O TONGA.